

ІРИНА ФІСАК
(Полтава)

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ «ВИБРАНИХ МІСЦЬ ІЗ ЛИСТУВАННЯ З ДРУЗЬЯМИ» М.В.ГОГОЛЯ

Ключові слова: жанр, стиль, епістолярна література, проповідь, сповідь, утопія.

У певні історичні періоди розвиток суспільної думки перебуває на такому етапі, коли виникає потреба переоцінки складних явищ літературного процесу минулих років. У першу чергу це стосується тих творів, які своєю появою викликали неоднозначні оцінки сучасників – від цілковитого засудження до абсолютного визнання.

До них, на думку Н. Крутікової, належить книга М.В. Гоголя „Вибрані місця із листування з друзями”, „яка викликала немало сперечань, суперечливих, взаємовиключаючих оцінок” [6, с.292]. Причому як у сучасну письменникові епоху, так і в наш час.

Одним із дискусійних у гоголезнавстві є питання про природу жанру і стилю „Вибраних місць із листування з друзями”. Воно висвітлювалося в наукових роботах К. Мочульського, В. Гіппіуса, Н. Крутікової, Ю. Барабаша та інших літературознавців. Наприклад, дослідженню „Вибраних місць із листування з друзями” присвячено чимало наукових праць П. Михеда. Зокрема в статті „Апостольський проект Миколи Гоголя” йдеться про те, що книга М.В. Гоголя репрезентує комплекс ідей, пов’язаних із християнським ученням, здатних відродити Росію і „стати засадничими у перетвореному світі його твору”. Вчений розглядає причини використання письменником форми сповіді та шляхи досягнення сакралізації розповіді у „Вибраних місцях із листування з друзями”. Він також зауважує, що „спроба Гоголя поєднати релігію й літературу, вплинути на напрям розвитку останньої – явище, що й донині не має пояснення” [8].

У розділі „Выбранные места из переписки с друзьями” книги К. Мочульського „Духовный путь Гоголя”, в якій досліджуються світоглядні основи творчості М.В. Гоголя, вчений зазначає, що етична геніальність автора „Вибраних місць із листування з друзями” полягає в першу чергу у великій силі й напруженості його моральної свідомості та моральної інтуїції, що межує з ясновидінням. Мова йде також про те, що „у вільній формі листів на найрізноманітніші теми Гоголь створює струнку і повну систему релігійно-морального світогляду”, яку можна сприймати або не сприймати, але не можна заперечувати її значущості. К. Мочульський наголошує на тому, що „Вибрані місця із листування з друзями” є результатом напруженої роботи і великого духовного досвіду їх автора, що в царині літератури вони окреслили поворот від мистецтва до релігії. У цій книзі М. В. Гоголь „представ провісником ідеї про цілісність духовної культури, про її релігійне обґрунтування” [9].

Н. Крутікова вважає, що більшість ідей, висловлених М.В. Гоголем у „Вибраних місцях із листування з друзями”, важливі не лише для його часу, а й для наступних століть. Зокрема, у ХХІ столітті знову повертає увагу „заклик до совісті, морального вдосконален-

ня, до усвідомлення відповідальності й обов'язку перед Вітчизною, до ідеалу всеохоплюючої любові й братерства людей". Н. Крутікова розглядає даний твір у порівнянні з деякими зразками західних утопій. Говорячи про утопічність поглядів автора „Вибраних місць із листування з друзями”, вона зазначає, що гоголівська утопічна концепція ґрунтується перш за все на вірі у вплив проповіді й не менш сильній вірі у здатність кожної людини до духовного відродження. Тобто, дана книга – релігійно-моральна утопія М.В. Гоголя [6].

Мета даної роботи – розглянути жанрово-стильові особливості „Вибраних місць із листування з друзями” крізь призму попередніх літературних традицій та їхній вплив на творчі шукання М.В. Гоголя.

Безумовно, письменник не випадково обрав саме таку художню форму для того, щоб „слетели все условия и приличия и все, что таит внутри человек, выступило наружу” [4, с.421].

Опубліковані в 1847 р., після знищення М.В. Гоголем першого варіанта другого тому „Мертвих душ”, „Вибрані місця із листування з друзями” стали своєрідним підтвердженням того, що попередні форми вже не задовольняли письменника, а отже, вимагали оновлення. В „Авторській сповіді” письменник зізнається: „Я пробовал несколько раз писать по-прежнему, как писалось в молодости, то есть как попало, куда ни поведет перо мое; но ничто не лилось на бумагу. Обрадовавшись тому, что расписался кое-как в письмах к моим знакомым и друзьям, я захотел тотчас же из этого сделать употребленье, и едва только оправился от тяжкой болезни моей, как составил из них книгу, постаравшись дать ей какой-то порядок и последовательность, чтобы она походила на дельную книгу” [4, с.441-442].

Як зазначає В. Мільдон, М.В. Гоголь – не перший і не останній у російській літературі, для кого форма особистого листа стала засобом оновлення власної прози та пошуку нової художньої форми [7, с.120].

У XVIII – на початку XIX ст. в російській літературі досить поширеним був жанр листів, у якому поєдналося багато літературних тенденцій тієї доби. Роздуми на теми літератури, мистецтва, соціального та політичного життя отримували назву листів, епістол, послань. Це стосувалося і тих творів, у яких адресат не був конкретно визначеним, які лише імітували листування.

Таким чином, простежується перехід листа із побутового документа в один із жанрів літератури: побутова проза, яка стала свого роду перехідним етапом від пануючої у XVIII ст. віршованої мови до художньої прози, дала можливість розширити естетичні межі творів, їх лексику, інтонацію, деталі, наблизитися до читачів саме завдяки таким особливостям, як домашність та інтимність. Коли ж інтимне стає публічним, писаним для широкого загалу, воно набуває певних психологічних рис повчання і сповідальності, тобто одночасно може розглядатися і як проповідь, і як сповідь, спорідненість яких полягає саме в потребі публічності.

За допомогою форми листів М.В. Гоголь мав намір вирішити питання, які, на його думку, заважали роботі над 2 і 3 томами „Мертвих душ”, тому і використав її по-своєму – з автодидактичною метою: зазирнути у власну душу, змінити себе, щоб зрозуміти, що відбувається з людиною, котра прагне до самовдосконалення і духовного зростання. І ще одна важлива деталь. В „Авторській сповіді” письменник називає одну з причин появи нової книги: „Мне нужно было зеркало, в которое бы я мог глядеться и видеть получше себя” [4, с.451].

Ще сучасники М.Гоголя помітили, що „Вибрані місця...”, маючи характерні

риси епістолярного жанру, виходять далеко за межі звичайних листів у прозі.

В основу „Вибраних місць із листування з друзями” М.В. Гоголь поклав листи реальним людям, тому більшість ініціалів легко розшифровується. Але коли адресний лист, відредагований автором, потрапляє в інший контекст, то втрачає певну частку особистого характеру, а натомість отримує ширше коло адресатів і набуває деяких рис публічного звернення, що й наближає його до проповіді. І справді, у „Вибраних місцях із листування з друзями” письменник веде розмову не лише з представниками свого покоління, а і з самим собою, з Богом, з усім світом.

У передмові до „Вибраних місць із листування з друзями” М.В. Гоголь пише: „Выбираю сам из моих последних писем <...> все, что более относится к вопросам, занимающим ныне общество <...>. Прибавляю две-три статьи литературные” [5, с.184]. Але й у переважній більшості листів, що ввійшли до твору, від листа залишається тільки назва, бо насправді за змістом і стилем вони є статтею, есе, доповіддю чи промовою на певну літературно-мистецьку, суспільно-політичну, релігійну та інші актуальні теми, – і вже не суттєво, хто „захований” автором за ініціалами. Саме листування через односторонність викладу думок перетворюється лише на його імітацію: маємо розміщені в певному порядку, об’єднані загальним настроєм і нанизані на єдиний стрижень розділи. Тому П.Михед небезпідставно вважає, що „Вибрані місця із листування з друзями” – „своєрідна стилізація в епістолярному жанрі, а до того ж – оригінальних статей і есеїв” [8, с.11]. А відсутність конкретного адресата (М.В. Гоголь звертається до всіх своїх сучасників, незалежно від їх соціального стану чи роду занять, „начиная от царя до последнего нищего в государстве”) наближає „Вибрані місця із листування з друзями” до ораторської прози, яка очікує зворотну реакцію не у вигляді листа-відповіді, а відповідного вчинку.

Таким чином, „Вибрані місця із листування з друзями” – яскравий приклад того, як під пером автора побутовий лист втрачає свої первісні ознаки, перетворюючись на літературну форму, на художнє явище: М.В. Гоголь створює лист-промову, лист-сповідь, лист-проповідь.

Переживши різні стильові віяння і набувши розквіту в добу середньовіччя (твори Іоанна Златоуста, митрополита Іларіона та ін.), в кінці першої половини ХІХ століття проповідь як літературний жанр не була популярною і збереглася переважно в церковній практиці.

Джерела гоголівської проповіді – в ораторській прозі, в релігійній літературі, з якою письменник був добре обізнаний і в якій шукав у першу чергу методи естетичного аналізу людської душі: „<...> я обратил внимание на узнанье тех вечных законов, которыми движется человек и человечество вообще. Книги законодателей, душеведцев и наблюдателей за природой человека стали моим чтением. Все, где только выражалось познание людей и души человека, от исповеди светского человека до исповеди анахорета и пустытника, меня занимало” [4, с.431].

Відомо, що під час роботи над „Вибраними місцями із листування з друзями” М.Гоголь перебував під впливом творчості Дмитра Ростовського (Туптала), Лазаря Барановича, Симеона Полоцького, Іоанікія Галятовського, Петра Могили та інших видатних книжників ХVІІ століття. Певно, від них письменник перейняв найхарактерніші для того часу художні та риторичні прийоми, шукаючи найбільш продуктивні форми впливу на читача. Чи не тому довірлива інтонація дружньої розмови перемежується з пристрасними, пафосними рядками повчання в цілком дидактичному стилі. Чи не тому М.В. Гоголь намагається схвилювати, приголомшити читача, і стиль „Вибраних місць із листування з друзями” набуває характерних для бароко метафоричності, динамізму, експресії, місцями навіть „надмірнослів’я”.

За словами О. Анненкової, у цій книзі „сповідальне і проповідницьке начала невіддільні одне від одного” [1, с.44]. Ю. Барабаш вважає, що „повчання трансформуються в зізнання. Крізь оболонку проповіді пробивається сповідальна нота” [2, с.22]. Та й сам письменник у „Авторській сповіді” говорить про те, що його твір водночас і проповідь, й „исповедь человека, который провел несколько лет внутри себя”, і може бути корисним і потрібним для всякого, „кто уже глядит в собственную душу” [4, с.425, 453]. Тобто, як пише В. Гіппіус, визначаючи жанрову природу твору, „Вибрані місця із листування з друзями” – „задум у подвійному плані – сповіді і проповіді” [3, с.188]. Дещо ширше дивиться на це питання В. Мільдон: у „Вибраних місцях із листування з друзями” простежується „поєднання художніх, автодидактичних (сповідальних) і проповідницьких завдань”, що й робить твір „винятковим явищем російської словесності” [7, с.114].

В окремих розділах авторська розповідь набуває жанрових ознак молитви, одкровення, притчі, а також послання, повчання, „слова”, „житія”, переростаючи в синтез релігійної та полемічної літератури.

Чимало ознак, у тому числі й використання біблійних жанрів (зокрема апостольських послань), роблять „Вибрані місця із листування з друзями” схожими на Біблію. По-перше, це будова й стилістика книги. „Твір складається з багатьох окремих частин, написаних у різні часи й з різного приводу, до того ж частини відносно незалежні одна від одної, їх об’єднує лише особа автора і спільна ідея” [10, с.10]. По-друге, саме біблійні поняття *гріх, слово, жінка, любов до ближнього, любов до Бога, гордість, жертва, воскресіння* та інші, які письменник переосмислює, надаючи їм актуального змісту, є основними композиційними елементами книги. Наприклад, поняття *слово* для М.Гоголя поширюється на всю літературу і театр і є могутнім засобом духовного виховання суспільства, а *жертва* у його розумінні має сенс лише тоді, коли виявляє справжню *любов до Бога*, в тому числі й через *любов до ближнього*, „а состраданье есть уже начало любви”. Врешті, використання в останньому розділі біблійної фрази „Христос воскрес!”, яка стала його лейтмотивом. Для автора високий зміст Світлого Воскресіння полягає в тому, щоб „взглянуть в этот день на человека, как на лучшую свою драгоценность” [5, с.373] і зрозуміти: „все люди – братья той же семьи, и всякому человеку имя брат” [5, с.375]. Це свято, що об’єднує всіх, переростає в М.В. Гоголя у прообраз нового етапу буття людства, де панують любов, добро і братерство. У розділі „Світле Воскресіння” – така ж світла, але утопічна мрія письменника про вселенське єднання людей, шлях до якого повинна вказати оновлена російська душа, бо Росія, на його думку, – найдуховніша країна у світі.

Віра М.В. Гоголя у благодетство людини, у можливість самовдосконалення кожного, у важливість виховання і самовиховання наближає його до просвітительського гуманізму, що знайшов відображення і в утопічних творах тієї доби.

„Вибрані місця із листування з друзями” – це своєрідне втілення християнської утопії М.В. Гоголя: він хотів змінити державу і суспільство однією силою духовного очищення, пробудження совісті кожної людини. Письменник гостро відчуває „перехідність” своєї епохи: „Все более или менее согласились называть нынешнее время переходным. Все <...> ныне чувствуют, что мир в дороге, а не у пристани, не на ночлеге, не на временной станции отдыха. Все чего-то ищет, ищет уже не вне, а внутри себя. Вопросы нравственные взяли перевес и над политическими, и над учеными, и над всякими другими вопросами” [4, с.442]. Він мріє про перебудову і вдосконалення суспільства і буде свій ідеальний світ, образ досконалої держави на морально-релігійній основі. По суті утопія – це і є фантазія про реальний світ, у якому мрія межує з дійсністю.

Утопія М.В. Гоголя багато в чому схожа з творчістю як ранніх утопістів (Т. Мор, Ф. Бекон, Д. Верас), так і утопістів XIX століття (Ш. Фур'є, Сен-Сімон, Оуен). Можна припустити, що письменник був знайомий із деякими західноєвропейськими утопічними творами. Зокрема, про наявність таких ідей у суспільстві XIX ст. читаємо у розділі „Світле Воскресіння”: „<...> мысли о счастии человечества сделались почти любимыми мыслями всех; когда обнять все человечество, как братьев, сделалось любимой мечтой молодого человека; когда многие только и грезят о том, как преобразовать все человечество, как возвысить внутреннее достоинство человека, когда почти половина уже признала торжественно, что одно только христианство в силах это произвести; <...> когда стали даже поговаривать о том, чтобы все было общее – и дома, и земли; когда подвиги сердоболия и помощи несчастным стали разговором даже модных гостиных <...>” [5, с.373-374].

Книга М.В. Гоголя має характерні ознаки утопії як жанру: від критичної характеристики сучасного автору суспільства та взаємовідносин у ньому до показу шляхів удосконалення держави і побудови Небесного Царства на землі. Письменник шукає ці шляхи як у зовнішньому світі, аналізуючи стан державної влади, церкви і суспільного життя в цілому, так і у внутрішньому світі кожної окремої людини, у властивостях її душі. Він щиро переконаний: якщо кожна людина відкриє Бога в собі і буде наслідувати Христа, весь світ стане кращим, адже „общество образуется само собою из единиц. Надобно, чтобы каждая единица исполнила должность свою” [5, с.241].

Здається, М.В. Гоголь погоджується із сучасним йому державним і суспільним ладом, але покладається на мудрість і людинолюбство ідеального монарха, на відновлення „патріархальних” зв'язків між землевласниками і селянами. У той же час „перо його торкається таких корінних соціальних вад, які йдуть у саму товщу системи й ніби зсередини руйнують його мрії про загальну гармонію, яка виникає на непорушній основі віджилого ладу. Викривальний пафос цих сторінок не тільки координує з найбільш сатиричними мотивами попередніх творів, але часом ніби перевищує їх, проявляючись у відкритій, проповідницько-публіцистичній формі” [6, с.300]. Характерна для стилю утопії пафосність у „Вибраних місцях із листування з друзями” органічно переплітається з риторичними повторами та імперативними синтаксичними конструкціями, притаманними ораторській прозі, зокрема проповіді. Тому книга сприймається не стільки як сама по собі проповідь вічних істин, скільки як пристрасний заклик жити по совісті і на благо Росії.

Разом з тим „Вибрані місця із листування з друзями” мають прогностичний характер: зазираючи в майбутнє, письменник прагне показати цілком реальні шляхи виправлення недосконалого суспільства. Він має надію на те, що якщо не сучасники, то хоча б нащадки, які матимуть „душу, умеющую любить полною и глубокою любовью”, зможуть скористатися його книгою як дороговказом: „в ней много того, что не скоро может быть доступно всем” [4, с.454].

Отже, „Вибрані місця із листування з друзями” – в основі своїй книга епістолярна, в якій органічно поєдналися особливості різних жанрів і стилів, релігія і література, фантазія і реальність. Це дало М.В. Гоголю простір для зображення життя дійсного, життя вічного і життя бажаного, до якого письменник прагнув повернути всіх своїх співвітчизників.

За словами самого автора, в ній „много недостатков во всех отношениях”, але в ній також є й щира сповідь письменника, і глибокі естетичні судження, і заклики до добра, громадянської відповідальності й милосердя. В цьому – унікальність і винятковість цієї книги.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анненкова Е.И.* Наставническое слово в письмах Н.В. Гоголя и Игн. Брянчанинова / Е.И. Анненкова // Н.В. Гоголь: загадка третьего тысячелетия: Первые Гоголевские чтения. – М., 2002. – С. 44-59.
2. *Барабаш Ю.* Гоголь: страхи, ужасы и надежды России / Ю. Барабаш // Литература в школе. – 1990. – №4. – С. 20-31.
3. *Гиппиус В.* От Пушкина до Блока / В. Гиппиус – М.-Л., 1966.
4. *Гоголь Н.В.* «Авторская исповедь» / Н.В. Гоголь // Гоголь Н.В. Собрание сочинений: в 7-ми томах. – М., 1978. — Т.6. – 1978. – С. 420-454.
5. *Гоголь Н.В.* „Выбранные места из переписки с друзьями” / Н.В. Гоголь // Гоголь Н.В. Собрание сочинений: в 7-ми томах. – М., 1978. — Т.6. – 1978. – С. 184-380.
6. *Крутікова Н.С.* Дослідження і статті різних років / Н.С.Крутікова. – К.: Стило, 2003. – 540 с.
7. *Мильдон В.И.* „Выбранные места из переписки с друзьями” Н.В.Гоголя как литературная форма / В.И. Мильдон // Н.В.Гоголь: загадка третьего тысячелетия: Первые Гоголевские чтения. – М., 2002. – С. 105-124.
8. *Михед П.В.* Апостольський проект Миколи Гоголя (спроба реконструкції) / П.В. Михед // VII Міжнародні Гоголівські читання: збірник наукових праць. – Полтава, 2004. – С. 7-15.
9. *Мочульский К.* „Выбранные места из переписки с друзьями” / К. Мочульский // Вопросы литературы. – 1989. – №11. – С. 110-123.
10. *Пащенко В.О., Ніколенко О.М.* Ідея апостольського служіння у „Вибраних місцях із листування з друзями” М.В. Гоголя / В.О. Пащенко, О.М. Ніколенко // Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка: збірник наукових праць. Серія „Філологічні науки”. – Полтава, 2002. – Випуск 4 (25). – С. 6-11.

Ирина Фисак

ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ «ВЫБРАННЫХ МЕСТ ИЗ ПЕРЕПИСКИ С ДРУЗЬЯМИ» Н.В. ГОГОЛЯ

В статье рассматриваются жанрово-стилистические особенности «Выбранных мест из переписки с друзьями» Н.В. Гоголя в контексте литературных традиций и их влияние на творческие поиски писателя.

Ключевые слова: жанр, стиль, эпистолярная литература, проповедь, исповедь, утопия.

Irina Fisak

THE GENRE AND STYLE OF “SELECTED EXTRACTS FROM THE LETTERS TO FRIENDS” BY N.V.GOGOL

Genre-stylistic features of “Selected Extracts from the Letters to Friends” by N. V. Gogol in the context of previous literary traditions and their influence on the creative searches of writer are studied in the article.

Key words: genre, style, epistolary literature, sermon, confession, Utopia.

Одержано 16.03.2008 р., рекомендовано до друку 25.05.2009 р.